

sást, a *Carex paradoxat* Wild Abajdocz S., valamint a szürke-zöld *C. glauca Scop. C. flaccat*, és a zombéksást (*C. stricta*) írta le.

Száz évvel később, 1999-ben Dorog és Esztergom környékének botanikai felmérése során⁹ a Búbánat-völgy–Szamár-hegy védett növényei között találjuk a következő fajokat: tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), piros madárbirs (*Cotoneaster integerrimus*), apró nőszirm (*Iris pumila*), füles kosbor (*Orchis mascula L.*) (bázisszegény talajon, a Szamár-hegy északi lejtőjén), nagy ezerjófű (*Dictamnus albus*), dunai szegfű (*Dianthus collinus*), Simon-kék-perje (*Molinia simonii*) a Szamár-hegy melletti tözezes réten.

Mivel ma már e városrész egy része beépített, lakott terület, fokozott védelemre szorul ez a különleges élővilággal rendelkező, szépséges völgy.

Langó Zsuzsanna

A Kisalföld és a Sárköz történeti kapcsolatai

GEGRÁFIAI, NÉPRAJZI HASONLÓSÁG

A Kisalföld és a Sárköz a Duna magyarországi folyásának felső, illetve középső szakaszán fekvő, folyam kétparti magyar földrajzi tájak. Geográfiai és néprajzi szempontból mindkettő több kisebb egységre bontható.¹ A Kisalföldön találjuk a Győri-medencét, a Marcal-medencét, a Komárom–Esztergomi-síkságot. Ezekben belül találhatóak a Csallóköz (Aranykert), a Főtáj, a Szigetköz, a Mátyusföld, a Rábaköz, a Tóköz, a Vízköz, a Csilizköz, a Bársonyos, Győri puszták, a „kurtaszoknyás” falvak, az Alsó-Vág és az Alsó-Garam vidéke. A Sárköz két nagy tája a Tolnai-Sárköz a maga öt ősi magyar településével (Báta, Bogyiszló, Decs Sárpilis, Ócsény) és a Solti-síkságon elhelyezkedő Kalocsai-Sárköz. Ez utóbbiban megkülönböztetjük a Kalocsai-pusztákat a *potának* nevezett katolikus magyar népességével, a kontinuos, Duna menti, javarészt református falvakat (Pataj, Ordas, Foktó, Fajs, Érsekcsanád, Szeremle), az újonnan érkezett magyarok falvait és a nemzetiségek (sváb: Hajós, Harta, Császártöltés, tót: Miske, rác: Bática, Dusnok) településeit.²

A Duna szabályozása és az árvízmentesítés előtt mindkét táj mély fekvésű, vízjárta, mocsaras, erdős jellegű volt, s ez a földrajzi adottság az évenként ismétlődő árvizek mellett nem csak védelmet nyújtott az ellenség ellen az itt letelepedő népeknek, hanem táplálkozásukat vaddal, hallal, madártojással, gyümölcscsel, mézzel, építkezésüket, tüzelésüket fával, náddal, gyékénnyel bőségesen biztosította. A vizenyős erdei rétek, legelők emellett lehetővé tették a jelentős állattenyésztést, hiszen az úrbéri perek lezártaig, a tagosításig e tájak falvainak határa túlnyomórészt legelő volt, gabonatermesztésüket távoli magasabb szinten fekvő bérelt pusztáikon oldották meg, míg saját határukban csak a partosabb részekben végezhettek földművelést, amely leginkább kertészkedést jelentett. A Duna pedig,

9 Bauer Norbert–Barna János: Dorog és környékének növényvilága. Bakonyi Természettudományi Múzeum, Veszprém, 1999. 6–25.

1 Kósa László–Filep Antal 1975. 129.

2 Uo. 160.

mint egy hatalmas országút, megkönnyítette az itt élő, világtól elzárt népesség kapcsolatát más – sokszor távoli – tájak népével, s működtette a rájuk telepített vízimalmokat.³

A vizenyős ártér levegője – főképpen az árvízmentesítés előtt – egészségtelen volt ugyan, gyakran okozott mocsári lázat, főképpen a még nem immunis fiatalok esetében, de a vízi világ adottságait a fokgazdálkodással okosan ki is használták, a vizet a fokokban visszatartva, majd leeresztve biztosították a talaj szükséges vízkészletét és rekesztőhalászattal gazdag halzsákmányra tehettek szert.⁴

Végül: mindkét táj a maga zártságával sajátos, archaikus kultúrát hozott létre és őrzött meg, ami talán legfeltűnőbbben folklórájában lelhető föl (hiedelmek, táltos-mondák, a népzene ősi rétege).⁵

Fölvethetjük a kérdést, hogy a két táj népi kultúráját pusztán a geográfiai helyzet határozta-e meg, vagy pedig volt az idők folyamán közöttük interetnikus kapcsolat is? Egyáltalán, lehetséges volt-e valamiféle kapcsolat a két egymástól viszonylag távoli tájak között?

Elsőnek a két táj településnéprajzi hasonlóságára lássunk példát. A Kalocsai-Sárközben Ordas, Géderlak, Szentbenedek, Uszód, Foktő, Bogyiszló kétbelterses megosztott települések, szálláscsoportjaik a kalocsai szállásokhoz hasonlóak.⁶ Akad azonban erre felé egy másfajta megosztott település is. A Kalocsa melletti kétnyelvű (magyar–délsláv) Bátya község néhány évtizeddel ezelőtt még szálláskertes megosztott település volt. Abba az átmeneti típusba tartozott, amelyet Hofer Tamás a Kisalföldön a Vág menti Negyed község településében fedezett fel.⁷ Ennek lényege az, hogy a községet folyóvíz, vagy mocsárvíz választja el szálláscsoportjától, művelt határtól. Hofer az alföldi és a dunántúli típuscsoportok összefüggésének meghatározását várta a Duna menti falvak településvizsgálatától. Munkájában a Duna bal partján Sükösdöt, Érsekcsanádöt és (a délebbi) Béreget és Monostorszeget említi mint olyan községeket, amelyeket „nem az élő Duna, hanem a mocsaras ártér választ el szántóföldjüktől”. A községeket mocsár veszi körül, „szállásaik a szántóföld magasabb térszínének peremén, a faluktól néhány száz méterre, vagy néhány kilométerre álltak zárt csoportban, sorokban”.⁸

A vizsgálódás alapjául szolgáló József és Ferenc császár korabeli térképeken nem lehet észrevenni a Bátya belterületét övező, tehát a községet a szállásoktól elválasztó vizeket, mocsarakat. Mindezek azonban a helyszínen nagyon világosan kirajzolódnak, illetve egykori meglétüket a száraz medrek, az élő névanyag és a népi emlékezés bizonyítja.⁹ Bárth János később ezt a településtípust az átmeneti tartozéktelepülések közé sorolja és ártéri (réti és erdei) szállásoknak nevezi.¹⁰

Ez az átmeneti, megosztott településfajta a csallóközi falvakban is megtalálható. Lak, Bogyá, Nemesócsa, Ekel belterületét mocsaras, nehezen járható, áradáskor tengerré váló területek választották el a Dudvág és a Császa partján fekvő, dombosabb kaszálóktól, szántóföldjeiktől – írja Angyal Béla.¹¹

3 Fehér Zoltán 1996. 13–16.; Uő. 2017. 19–30, 35–41.; Timaffy László 1980. 7–76.

4 Uo.

5 Fehér Zoltán 1975; 1993; Timaffy László 1980. 144–215.; Barsi Ernő 1970; Uő. 1971.

6 Bárth János 2010. 178.

7 Hofer Tamás 1960. 335.

8 Hofer Tamás 1960. 342.

9 Fehér Zoltán 1974. 115.

10 Bárth János 1996. 91–93.

11 Angyal Béla 2012. 76. A Vajas név eredetéről már Varga Lajos 1927-ben azt írta (i. m. 11.), hogy „valóságos ága volt a Dunának”, majd pedig: „Neve talán a vajas szóból ered.” Ezt a véleményt Andrásfalvy is elfogadta: Andrásfalvy Bertalan 1975. 11.

A megosztott települések terminológiájából most csak két fogalmat emelek ki. Az egyik a település/építkezés köréből a *szállás*,¹² a másik a vízi világ közlekedésének témaköréből a *csuny*. E két tájon hasonló adottságok miatt egyformán jöttek létre, egyformán használták, sőt, egyformán *szállás*nak nevezték az állatteleltető építményeket. Országosan ezt a fogalmat inkább a szláv eredetű *tanya* szóval illették, de a Kisalföldön, a Sárközben és a Délvidéken a *szállás* szó volt használatban. A délszlávok is átvették tőlünk ezt a szót és ők is *salas*nak mondják ezeket az épületeket, épületcsoportokat. Az egy fatörzsből kivájt bodonhajót szlávul *csunynak* nevezték. Ezt a közlekedési és szállító eszközt a mocsaras Sárközben sárhajóként is alkalmazták. A *csuny* sok házhoz hozzátartozott, különösen pedig a szállási házakhoz.¹³ Emléke helynévben maradt meg a Kisalföldön Dunacsuny nevében.

Ahogy a hasonló geográfiai adottságok születték akár egymástól teljesen függetlenül is a hasonló ártéri szállások kialakulását, ugyanúgy ezek határozták meg a két táj építkezésében a mesterséges dombokra emelt paticsfalú házak elterjedését is.

A Kisalföld és a Sárköz népei azonban találkoztak is. Közöttük sokrétű kapcsolatok jöttek létre már évszázadokkal ezelőtt, tehát a településnéprajzi és építkezésbeli hasonlóság interetnikus hatásnak is tekinthető. Azt azonban csak további kutatások deríthetik föl, hogy ennek folyamán melyik táj népe volt az átadó, s melyik az átvevő.

Figyelemre méltó, de nem meggyőző bizonyíték a két tájegység hasonlóságára, hogy mindkettőben találni hasonló vagy azonos földrajzi nevet, mint például *fok*, a *vajas*, amely – Angyal Béla szerint – mesterséges medret, vízfolyást jelöl.¹⁴ De mindkét tájon megjelölhető az Árpád-házi Szár László fiának, Bonuzlo hercegnek a nevéből eredő helynév.¹⁵ Tolna megyében Bogyiszló, a Rábaközben Bogyoszló alakban. Az is csak véletlen lehet, hogy amint a XVIII. században két Bátya is volt egymás mellett (a magyar Bátia, Bathya és a rác Baczina, Bacsina),¹⁶ 1664-ben Gútából is kettő állott közel egymáshoz: Nagy- és Kisgúta.¹⁷ Sokkal meggyőzőbb viszont az, hogy mindkét tájegységen gyakorlata volt az erdei gyümölcsösök őrzésének.¹⁸ A szállások használata Bátyán és Gútán szinte azonos volt.¹⁹ Nem lehet véletlen, hogy Gútán megtalálható a Sáközi családnév. A Sárközy nemes család a XVIII. században Bátyán élő közbirtokosok közé tartozott.²⁰

NÉVTANI EGYEZÉSEK

A kertészkedő bátyiaiakról már a XVIII. században írták, hogy termékeiket kocsi- vagy hajóval messze földre elszállították.²¹ A források ugyan a Dunán fölfelé csak Pestet és Vácot említik meg mint kereskedelmi célállomásokat, valószínű azonban, hogy eljutottak már akkor Komáromba és a Kisalföldre is. Ennek bizonyítéka, hogy máig él a KOMAROMOAVI ragadványnév, amelyet egy onnan származó vagy oda járó család érdemelhetett ki,²² de több

12 Az *akol* sokféle általánosan használt megnevezés, s nem is azonos a szállással.

13 Fehér Zoltán 1974. 123. „*Csunnyal gyűttek ki ötetni a teheneiket. Köröszőlőni is csunyon vitték be a gyereket, mer vót, aki kinn lakott.*” (Jelencsity Mihály 62 é., 1969)

14 Angyal Béla 1912. 22.

15 Györffy György 1959. 101.

16 Fehér Zoltán 2017. 55–57.

17 Angyal Béla 2012. 44.

18 Angyal Béla 2012. 104.; Fehér Zoltán 2011. 167–168.

19 Angyal Béla 2012. 122.; Fehér Zoltán 1974. 121–124.

20 Amikor 2018-ban Gútán jártam, az egyik kirakatban megpillantottam a helyi magyar nyelvű középiskola tablóját, s azon egy Sárközy családnévű diáklány fényképét. A Sárközy családról: Fehér Zoltán 2012.

21 Fehér Zoltán 1991. 379–380.

22 Fehér Zoltán 1997. 87.

helyen használtak komáromi vésett-festett ládákat is.²³ Mindez pusztá feltételezés. Akadnak azonban meggyőzőbb bizonyítékai is a bátyiaiak és a kislalföldiek régi kapcsolatainak.

A következőkben a helynévi eredetű családnevekkel szeretném bizonyítani a két tájegység történeti kapcsolatait. A kételemű (családnév, keresztnév) személynevek a jobbágyság körében csak a XV–XVIII. században kezdtek rögzülni, s bizonyosnak tekinthetjük, hogy azok bármelyik típusa (személynévi eredetű, foglalkozásnévi eredetű és helynévi eredetű stb.) egyaránt első viselőjének apja keresztnévéből, foglalkozásából, eredeti lakhelyének nevéből származott. Első előfordulásuk dátuma az anyakönyvekben és az összeírásokban jelzi, hogy viselőik mikor érkeztek. Az is meglehet, hogy épp ekkor kapták új közösségüktől családnévüket.

A török előtti idők bátyiai névtani adatai: az 1548-as bátyiai török defter két BÉNYI (Bény, Esztergom vm.) és egy ZSIREI (Zsére, Nyitra vm.) családnévet tartalmaz.²⁴

A török utáni idők névtani adatai: az 1728-as összeírásban szerepel egy MOCSY nevű, azóta eltűnt család (Dunamocs, Komárom vm.)²⁵ Talán az egyedi VAGI (VÁGI) családnév is származáshelyet, a Vág mentét jelöli. *Keresztelési anyakönyv*: (rövidítések: Sz: szülők, Gy: gyermek, K: keresztszülők): 1775. X. 12. Sz: Lakatos Franciscus + Eva Vagi, Gy: Lucas; K: Paukovits Eva.

Az 1770-ben kiadott urbáriumban már szerepel az ASZÓDI családnév, amely máig igen népszerű. Valószínűleg e név viselője nem a Pest megyei Aszód, hanem a csallóközi Aszód település nevét őrzi.²⁶ *Keresztelési anyakönyv*: 1794. Sz: Stephanus Vida + Anna, Gy: Paulus, K: Adamus, Aszódi Julianna.²⁷ 1761. IV. 9. Sz: Adamus Aszódy + Julianna, Gy: Josephus, K: Michaelis Anicsics + Eva. 1763. VII. 1. Sz: Adamus Aszódy + Julianna, Gy: Maria, K: Stephanus Vida + Anna. *Házassági anyakönyv* (rövidítések: H: házasulandók, T: tanúk): 1764. XI. 25. Michaelis Méhes + Susanna Aszódy, T: Michaelis Anicsics + Eva.

Szintén csallóközi település nevét őrzi a nemes ősökkel rendelkező és máig élő GÚTI család, nevüket többféleképpen írták, néha feltüntették nemesi származását, illetve komái és tanúi többször is nemesek voltak. A családnévből ugyan hiányzik a helynév utolsó magánhangzója, az „a”, tehát nem Gútainak írták. A bátyiai anyakönyvek bejegyzői, a plébánosok azonban gyakran éltek a nevek megrövidítésével. Így lett a Felszedediből néhány évtized múlva Felszegi, a Seregélyesből pedig Seregi. A keresztelési anyakönyvben azonban 1788/072. sz. alatt az „eredeti” névformát írták be így: GUTA.²⁸ *Keresztelési anyakönyv*: 1740. I. 18. Sz: Nobil. Gut Joannes + Elena, Gy: Veronica, K: Paulus Janosich + Catharina Busir; 1741. II. 13. Sz: Kyss Stephanus – Gy: Elisabetha, K: Elias Gutt + Helena; 1742. III. 10. Stephanus Kiss + Helena, Gy: Elisabeth, K: Elias Gutt + Catharina; 1743. II. 18. Sz: Joannes Gutt + Helena, Gy: Clara, K: Petrus Kovacsics + Margarita; 1743. IV. 13. Sz: Michaelis Sarközy + Susanna (Zingari), Gy: Eva, K: Perillis Dnus Joannes Gutt + Helena; 1753. III. 1. Sz: Michaelis Gutti + Elisabetha, Gy: Josephus, K: Joannis Piros + Catharina; 1754. X. 14. Sz: Michaelis Guthi + Elisabetha, Gy: Michaelis, K: P. D. Petrus Németh; 1757. X. 14. Sz: Michaelis Guty + Elisabetha, Gy: Josephus, K: Catherina + Alexandrus Németh; 1770. II.

23 Tulajdonomban is van egy ilyen láda.

24 *Fehér Zoltán* 1988. 20.

25 Pl. Cp. I. 478–794.

26 *Angyal Béla* 2012. 63. Mindössze egy táblázatban közli a lakosság felekezeti megoszlását a XIX. század elején. Itt a puszták és külterületek közt szerepel Aszód, amely 1 házzal és 4 lakossal van feltüntetve, ám éppen Aszód 4 lakosának vallását nem közlik. Maga a szótó (aszó) víznyelő helyet jelent.

27 KFL Bátyiai keresztelési anyakönyv.

28 Keresztelési anyakönyv 1788/72. Szülők: Josephus et Magdalena Guta. Keresztszülők: Paulus Gergyeni et Anna. Mindkét család magyar nevé.

2. Sz: Michaelis Guti + Maria, Gy: Anna, K: Dna. Catharina Janosi; 1772. XI. 9. Sz: Szabó Josephus + Maria, Gy: Joannes, K: Guti Maria; 1773. VII. 30. Sz: Tamaskó Andreas + Eva, Gy: Ignatius, K: Guti Maria; 1775. I. 12. Sz: Szabó Josephus + Maria, Gy: Catharina, K: Gúti Mária; 1777. V. 2. Sz: Szabó Josephus + Maria, Gy: Clara, K: Guti Maria; 1779. X. 2. Sz: Paulus Gerjeni + Anna, Gy: Paulus, K: Guti Magdolna. *Házassági anyakönyv*: 1751. 62. I. H: Michaelis Gutt + Elisabetha Marokity, T: Gregorius Farkas, Matheus Miklosity; 1776. II. 19. H: Vörös Paulus (hujates 24 é.) + Kollár Mária (hujates, 23 é.), T: Guti Michael és Donati Joannes (Bátyai); 1779. I. 12. H: Josephus Guti (19 é.), + Kelemen Magdolna (19 é), T: Balog Joannes, Marokits Georgius. *Halotti anyakönyv*: 1744. V. 28. Perillustris Dnus. Gut 60 éves; 1768. III. 27. Elisabetha, Michaelis Guti felesége cca 31 éves; 1759. V. 17. Elisabetha, Guti Michaelis lánya 2 éves; 1770. XI. 28. Franciscus, Guti Franciscus fia 6 éves.

A Duna csallóközi részén régóta üzték az aranyosást. A bátyai keresztlési anyakönyvbe 1767. III. 5-én jegyezték be Petrus ARANYÁS és Maria conjux nevét, akik ekkor Catharina nevű lányukat tartották keresztvíz alá. Keresztkomáik voltak a régi bátyai nevet viselő Gregorius Kozma és Rosalia Baksa (a felesége). Nyilván az apa családnevét Aranyásznak kell olvasni, s ő bizonyosan csallóközi aranyász lehetett.

TÖRTÉNETI ADATOK, NÉVTANI BIZONYÍTÉKOK

Az itt közölt adatok közül néhány valóban a hódoltság idejéből származik. Nagyobb részük viszont a felszabadító háború utáni időkből, ám utalnak a hódoltság kori eseményekre.

A leggyakoribb kislalföldi eredetű családnév Bátyán a GYŐRI (GYŐRY). Ennek emléke mára csak egy ragadványnévben őrződött meg. Győr várost rácul Gyérnek mondják. (A délszláv nyelvben nem szerepel ajakkerekítéses hang.) Az egyik Hegedűs családnak máig GYÉRIN a ragadványneve (Győrit jelent.) A Kalocsán gyakori GERI családnév a Győri hibás leírásából következett. Mivel a szókezdő Gy-t áthúzott D-vel írták szlávul, valószínűnek tartom, hogy a Bátyán ugyan nem szereplő, de országosan ismert DÉRI (DÉRY), DŐRI (DŐRY) családnévek is a Győr városnévre vezethetők vissza. A mára Bátyán eltűnt KYLITI (Dunakiliti) családnév Kalocsán ma is él. A bátyai anyakönyvek a Kalocsai Főszékesegyház levéltárában találhatóak.

Előbb vegyük számba e nevek előfordulását a dokumentumokban, majd keressük meg ezek megjelenésének történelmi okait.

A bátyai keresztlési anyakönyvben a következő Győri nevű családokat jegyezték föl, néha elírással. A bejegyzésekben néha magyaros sorrendben szerepel a családnév és a keresztnév. A Tankos családnév a régi magyar Tánkos családnév jóindulatú eltorzításából született. A Győrit írták Guuriinak és Güürinek is. 1742. X. 23. Sz: Franciscus Ivanacz + Anna, Gy: Elisabetha, K: Franciscus Győri + Catharina; 1743. VI. 28. Sz: Michaelis Győri + Anna, Gy, K: Anna Ivanacz; 1744. X. 13. Sz: Andreas Tankos + Elisabetha, Gy: Paulus, K: Michaelis Győri + Anna; 1746. VIII. 8. Sz: Michaelis Győri + Andreas Kyliti, Gy: Joannis, K: Joannis Ivanacz + Catharina Horvat; 1746. XII. 1. Sz: Andreas Tankos + Anna Győri, Gy: Marjam, K: Michaelis Gerjeni + Elisabetha; 1747. III. 28. Sz: Josephus Ivanacz + Catharina Ivanacz, Gy: Maria, K: Michaelis Győri + Anna; 1753. I. 14. Sz: Andreas Fekete + Elisabetha, Gy: Andreas, K: Michaelis Guurii, Polyák; 1754. I. 14. Sz: Gregorius Fekete + Elisabetha Fekete, Gy: Gregorius, K: Michaelis Győry + Anna Győry; 1754. IV. 22. Sz: Ladislaus Győri + Elisabetha Szűcs, Gy: Anna, K: Paulus Gregorits + Maria; 1754 XI. 10. Sz: Michaelis Güüri + Anna, Gy: Martinus, K: Paulus Elena Rakias; 1755. IX. 16. Sz: Andreas Tankos + Elisabetha, Gy: Maria, K: Anna Gyüri. A *házassági anyakönyv*ben: 1743. I. 13. H: Paulus Gerjeni + Anna

Koprivanacz, K: Franciscus Győri + Michaelis Gusvan; 1751. 591. ssz. H: Martinus Balás + Elisabetha Győri, K: Joannes Balás + Gregorius Balás. *A halotti anyakönyvben mindössze egy Győri szerepel: 1745. VI. 16. Michaelis Győri fia, Josephus.*

Mint írtam, a helynévből származó családnevek abban az időben még biztosan utaltak viselőjük korábbi lakhelyére. A sok Kisalföldhöz köthető családi név azt sugallja, hogy a bátyiaiak (s nyilván a Sárköz más falvainak népe is) hosszabb-rövidebb ideig éltek a Kisalföldön.

A török hódoltság idején a magyarság egyik túlélési technikája volt a „futás”. A történeti néphagyomány szinte az ország minden részéről ismeri a „török futásokat”. Ez azt jelentette, hogyha háborús időkben egy-egy falu fosztogató török csapatok közeledtéről értesült, akkor hajón, szekéren, lóháton vagy akár gyalog is, ingóságaikból minél többet magukhoz véve, jószágait maguk előtt terelve egy távolabbi, néha több napi járóföldre fekvő, biztonságosnak látszó, rendszerint várral, katonasággal megerősített településre menekült. Az új helyen letelepült családok hosszabb tartózkodásra rendezkedtek be, de sohasem adták föl annak reményét, hogy elhagyott falujukba egyszer még, akár emberöltők múltán is, visszaköltözhetnek.

A török időkben még a Sárköz Dunán inneni és túlféli része sokkal szorosabb kapcsolatban állott egymással, hiszen a bátyiaiak a szekszárdi apátság praedialis nemesei voltak. Ezért figyelemre méltó az alábbi két tolnai levéltári adat a török futásokról, ugyanis feltételezhető, hogy abban a korban a bátyiaiak is Győr várát látták a legmegbízhatóbbnak.

A következőkben Timár Kálmán levéltári kutatásainak jegyzeteiből idézek. Egy bírósági tárgyaláson a török után több mint ötven évvel két igen idős ember tanúskodik épp a török futásokról és a kuruc kori megpróbáltatásokról.²⁹

1750-ben bírósági tanú Csatári Mihály bogyiszlai lakos: Tolnán született Buda megvétele előtt, majd Bogyiszlóra költözött, azután Győrbe ment, majd Tolnára, onnan Bogyiszlóra. Tolna a török időkben kétszer futott el. Először 1683-ban, másodszor 1686-ban. Tolnát rácsok, németek és kevés magyar szállta meg.

Paksi János bogyiszlai lakos kb. 67 éves: Buda vételekor Tolna elpusztult lakosai Győrbe szaladtak, majd Bogyiszlóra. A kuruc időkben a kuruc fegyverektől pusztult el Tolna. Győr várát a császári hadsereg tartotta megszállva, tehát a labancokkal tartottak.³⁰

Volt Győr tőszomszédságában egy falu, mára Győr külvárosává vált, Kisbácsa a neve. Tudtommal eddig senki nem foglalkozott azzal, hogy miért nevezik így. Ha ugyanis van Kisbácsa, akkor kellene lennie egy Nagybácsának is. (Lásd az említett Kisgúta, Nagygúta példáját, vagy Kisfoktó, Foktó.) A „bácsa” köznévből a „bátya” köznévből ejtésváltozata, mindkettő az idősebb fiútestvért jelenti. Nos, a mai Kalocsa szomszédságában álló Bática lehetett a „Nagy”, vagyis az idősebb, amelynek lakói a török időkben épp úgy „Győrré futottak”, mint a túlparti Sárköz tolnai lakosai. Győr közelében telepedtek le, s hozták létre Kisbácsát, nevével is emlékezve kibocsátó régi faljukra. Amikor aztán, talán emberöltők múlva, visszaköltöztek, megkapták közösségüktől a Győri nevet.

A Baticáról elmenekült nemesek szinte átmeneti korszaknak tekintették a török hódoltságot, amelynek egyszer vége szakad, s ők visszatérhetnek őseik földjére. Az ősi földre való jogaik védelmében aztán a felvidéki Füleken tartott megyegyűléseken újra meg újra panasszal éltek, ha távollétük ideje alatt más birtokos használta török magszállás alatti birtokaikat, adóztatta bátyai jobbágyaikat. Így tett például a Patajra menekült bátyiai ere-

29 Timár Kálmán é. n.

30 Timár Kálmán é. n.

detű Veres család, amely a XVII. században előbb a Béky, majd a Jánosy családdal pereskedett.³¹ A Nyitrán regnáló – egyébként kalocsai – Telegdi érsek, amikor a Nyitrába menekült sárközi nemesek birtokait írta össze adománylevelek alapján, akkor Adorján Pál érseki praedialista szentpéteri lakos bebizonyítja, hogy birtokai a török előtti időkben Sármégyen, Hillyén Bátyán és Homokmégyen feküdtek.³² De nem csak birtokokról (szántóföldekről, legelőkről) esik szó a felföldi iratokban, hanem udvarházakról is. 1629-ben a szintén a Komárom vármegyei Szentpéteren lakó Balassi Bálint azt vallotta a káptalan előtt, hogy a török veszedelemkor elmenekült még a Balassi családnak a török hódoltság előtt két udvarháza volt Kalocsa környékén, az egyik Bátyán, a másik Sármégyen.³³ Ez utóbbi adatok is azt bizonyítják, hogy a bátyai lakosok nem csak a felszabadító háború idején, de már korábban is a Kisalföldre futottak.

RÁCOK MINDKÉT TÁJON

A menekülők között ekkor már lehettek szép számban Bátyára költözött rácok. A Kisalföldön való ideiglenes letelepedésüket néhány helynév bizonyítja. Gúta határában található például Rácakla helynév azt bizonyítja, hogy itt ide menekült rác család rendelkezett állatteleltető erdei akollal.³⁴ Kéménden pedig van egy Rakjás nevű határrész³⁵, amelyről Jankus Gyula azt állította, hogy a szó nyilván a „rakás” romlott változata. Valójában a Rakiás (régábban: Rackias) gyakori családnév pl. Bátyán. Etimológiája először a török eredetű rác „rakija” (pálinka) szót juttatná eszünkbe. Így a rác szó magyar -ás képzővel pálinkást jelentene. Valószínűbb azonban, hogy a névben a nemzetiséget jelentő „rácki” (rác) szó rejlik. Ugyancsak az érsekújvári járásban fekvő Szalka faluban található a Rácok teteje helynév, amely egykori rác jelenlétre utal.³⁶

Vázlatosan összefoglalom a Kisalföld és a Sárköz hasonló adottságait és történeti kapcsolatait: 1. Mindkét terület Duna kétparti táj, amelyek további tájegységekre tagolódnak. 2. A Kisalföld és a Sárköz is ártéri mély fekvésű, erdős, mocsaras táj. Hasonló védelmi és kielési lehetőségekkel. 3. Mindkét tájon léteznek kétbeltelkes megosztott települések, ártéri szállásokkal, szálláscsoportokkal. 4. Figyelemre méltó a mindkét tájon meglévő fogalmak (szavak): *szállás* és *csuny* megléte. 5. A kisalföldiek és a sárköziek régi kapcsolatai gyaníthatók a helynévi eredetű bátyai családnevekben és ragadványnevekben: Komaromoavi (Komáromi), Gyérin (Győri, Győry), Bényi, Zsirei, Mocsy, Kyliti, Aszódi, Gúti, Vagi (Vági). 6. Foglalkozást jelentő családnévben: Aranyás. 7. Bátyán is használtak komáromi vésett-festett ládákat. 8. A kisalföldi helynevekben, a bátyaiai török futásának célállomásaiban: Győr, Kisbácsa, Szentpéter.

Egymást kiegészítő és erősítő adataim azt bizonyítják, hogy a Kisalföld és a Sárköz népi kultúrájának hasonlósága nem csak a geográfiai determinizmus, hanem a történelem során kialakult kapcsolatok következménye. Kívánatos volna, hogy a Kisalföld kutatói ezt a kérdést újabb néprajzi gyűjtéssel és a helyi dokumentumok felkutatásával tovább pontosítsák.

Fehér Zoltán

31 Fehér Zoltán 1996. 35.

32 Fehér Zoltán 1996. 35. Szentpéter: Komáromszentpéter (ma Szlovákia).

33 Fehér Zoltán 1996. 34.

34 Angyal Béla 2012. 79.

35 Jankus Gyula 1988. 134

36 Jankus Gyula 1988. 134.

Irodalom. *Andrásfalvy Bertalan*, 1975: A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Tolna és Baranya megyében a az árvízmentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd; *Angyal Béla*, 2012: Kisalföldi tanyák. Gúta és vonzáskörzetének településnéprajza. Lokális és Regionális monográfiák 7. Somorja–Komárom; *Barsi Ernő*, 1970: Daloló Rábaköz. Győr; *Uő.*, 1971: Daloló Szigetköz. Győr; *Bárth János*, 1996: Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya. Kalocsa; *Uő.*, 2010: Település, népeség, gazdaság Dusnok XVIII–XIX századi történetében. In Dusnok története és néprajza. Szerk.: *Bárth János*. Dusnok; *Fehér Zoltán*, 1974: A bányai szállások. Cumania II. 115–131. Kecskemét; *Uő.*, 1975: Bánya néphite. Folklor Archívum 3. Budapest; *Uő.*, 1988: Bányai családnevek a feudalizmus idején. Kalocsai Múzeumi Értekezések 1. Szerk.: *Bárth János*. Kalocsa; *Uő.*, 1996: Bánya életrajza. Szerk.: *Romsics Imre*. Bánya; *Uő.*, 1997: Bánya ragadványnevei. In Tükörképek a Sugovicán. Népmiszereti előadások. Szerk.: *Bárth János*. Baja; *Uő.*, 2012: Bányai ártéri erdők, gyümölcsösök és a szilvaörzés. Sarjadó sorsok. A VIII. Duna–Tisza közti Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia. (Baja, 2011. júl. 14–15.). Szerk.: *Kothencz Kelemen*. Baja–Kecskemét, 167–178. *Uő.*, 2012: Bányai nemesek és a nemesi közbirtokosság a XVIII–XX. században. Kalocsai Múzeumi Értekezések 14. Szerk.: *Romsics Imre*. Kalocsa; *Uő.*, 2017: Bánya települése és népi építkezése. Kalocsai Múzeumi Értekezések 18. Szerk.: *Romsics Imre*. Kalocsa; *Fehér Zoltán–Fehér Anikó*, 1993: Bánya népzeneje. Kecskemét; *Györffy György*, 1959: Tanulmányok a magyar nép eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Budapest; *Hofer Tamás*, 1960: A magyar kertés települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. Műveltség és Hagyomány I–II. Budapest; *Jankus Gyula*, 1988: Az érsekújvári járás keleti részének helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 79. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Budapest; *Kósa László–Filep Antal*, 1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi tanulmányok. Szerk.: *Manga János*. Budapest; *Timaffy László*, 1980: Szigetköz. Budapest; *Timár Kálmán*, é. n.: Sárközi krónika (Kézirat a kalocsai Tomori Pál Könyvtár helyismereti részlegében.); *Varga Lajos*, 1927: Kalocsa és vidéke. Szülőföld ismertetés. Árpád könyvek 13–14. Kalocsa.



HÍREK

Elhunyt Belezny Andor. Életének 88. évében elhunyt Belezny Andor, az Albertfalvi Hely- és Iskolatörténeti Gyűjtemény alapítója (1980) és vezetője. Fizika–matematika szakos tanárként 1958-tól tanított a Váli utcai Általános Iskolában, majd 1964-től nyugdíjazásáig az albertfalvai Petőfi Sándor Általános Iskola igazgatója volt. Az intézmény fennállásának 150. évfordulóján, 1978-ban rendezett kiállítás anyagából jött létre az Albertfalvi Hely- és Iskolatörténeti Gyűjtemény, amelyet ő vezetett haláláig. Belezny Andor munkásságát többek között *Pro Cultura Budapest Főváros XI. kerületéért* kitüntetéssel ismerték el. (Újbuda, 2020. jan. 15.)